

Alfonsas EIDINTAS

**Lietuva
ir masinė
išėivystė**

1868–2020 metais

Mokslo ir enciklopedijų
leidybos centras

VILNIUS, 2021

Knygos leidybą parėmė:
Françoise Marie Puzyna Mockūnas
Ani ir Putinas Mašalaičiai
Juozapas Budrikis

Recenzentai:
dr. Daiva Dapkutė, VDU Lietuvių išėivijos institutas
dr. Mindaugas Tamošaitis

Viršelyje – Rogalando lietuvių liaudies šokių
kolektyvas „Jorė“ (Norvegija) ant Preikestoleno uolos.
Remigijaus Ratkevičiaus nuotrauka

Šį leidinį draudžiama atgaminti bet kokia forma,
viešai skelbti ar padaryti viešai prieinamą kompiuterių
tinklais internete, platinti jo kopijas – parduoti, nuomoti,
teikti panaudai, be autoriaus sutikimo išleisti ir versti.
Taip pat draudžiama šį kūrinių, esantį bibliotekose,
mokymo įstaigose, muziejuose arba archyvuose,
viešai skelbti ar padaryti viešai prieinamą kompiuterių
tinklais tam skirtuose terminaluose tų įstaigų patalpose.

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama
Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos
Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB).

© Alfonsas Eidintas, 2021

© Albertas Broga, apipavidalinimas, 2021

© Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2021

ISBN 978-5-420-01838-5

Turinys

Įvadas ... 9

I. Masinės išėivystės atsiradimas 1868–1914 m. ... 19

Lietuvių masinės emigracijos priežastys ... 19

„Kaip špokai paskui varnas“. Slaptoji lietuvių emigracija ... 42

Lietuviams Amerika patiko, dėl to emigracija auga ... 53

Kiek mūsiškių grįždavo, arba reemigracija ... 61

Amerikoje keliai ne auksu grįsti ... 68

Ar užsienyje lietuviai gali jais išlikti? ... 92

Požiūris į išėivystę Lietuvoje. Nuo panikos iki pasididžiavimo ... 117

II. Išėivija ir Lietuvos valstybė 1919–1940 m. ... 131

Išėivijos pagalba atsikuriančiai Lietuvos valstybei ... 131

Išėivijos verslininkai Lietuvoje, bendrovių ir bankų steigimas ... 167

Nauja emigracijos banga į Pietų Ameriką 1926–1930 m. ... 181

Lietuvių imigracijos centrų susidarymas Pietų Amerikoje ... 194

Prezidento A. Smetonos Lietuva ir išėivija ... 212

Ekonominio bendradarbiavimo su išėivija aktyvinimas ... 212

Tautininkų emigracijos politika ir kolonizacijos sumanymai ... 221

Partinė polemika ir I Pasaulio lietuvių kongresas ... 237

III. Ištremtųjų bangos svarba 1944–1990 m. ... 261

Lietuva okupacijose ir jos gyventojai ... 261

Dipukai (DP) ... 273

Išėivijos gyvenimo bei veiklos prasmės paieškos ... 297

Intelektualai (nuo studentų iki M. Krupavičiaus ir J. Ehreto)
apie išėivijos vaidmenį ... 297

Atsarginės Lietuvos, arba Dausuvos, sumanymas ... 306

Prof. K. Pakšto ekspedicijos į Britų Hondūrą 1958. VI–VIII
rezultatai ... 313

Negausus Dausuvos sąjūdis 1959–1960 m. ... 320

IV. Antroji masinė išėivystė 1990–2020 m. ... 328

Lietuvos ir išėivijos susipažinimas ... 329

Dar viena masinė emigracija 1990–2020 m. ... 341

„Globalios Lietuvos“ samprata ir projektas ... 352

Tarybukai ir reakcija į augančią emigraciją Lietuvoje ... 359

Naujos emigracijos kryptys ... 368

Ar išliks lietuviai? (Vietoj išvadų) ... 380

Iliustracijų šaltiniai ... 387

Naudota ir rekomenduojama literatūra ... 388

Asmenvardžių rodyklė ... 396

Contents

Introduction ... 9

I. The origin of mass emigration during 1868-1914 ... 19

The causes of Lithuanian mass emigration ... 19

“Like starlings after crows.” Secret Lithuanian emigration ... 42

Lithuanians liked America; therefore, emigration grows ... 53

How many of our people returned, or remigration ... 61

In America the streets are not paved with gold ... 68

Can Lithuanians abroad remain Lithuanian? ... 92

The attitude toward emigration in Lithuania.

From panic to pride ... 117

II. Emigrants and the Lithuanian state during 1919-1940 ... 131

Emigrant assistance restoring the Lithuanian state ... 131

Emigrant businessmen in Lithuania, the establishment of firms and banks ... 167

A new wave of emigration to South America during 1926-1930 ... 181

The formation of centers of Lithuanian immigration in South America ... 194

President A. Smetona’s Lithuania and emigrants ... 212

 The activation of economic cooperation with emigrants ... 212

 Nationalist emigration policy and plans for colonization ... 221

 Party polemics and the first Lithuanian World Congress ... 237

III. The importance of the wave of exiles during 1944-1990 ... 261

Lithuania during occupations and her people ... 261

The *dipukai* (displaced persons) ... 273

The search for meaning in emigrant life and activity ... 297

Intellectuals (from students to M. Krupavičius and J. Ehret)
about the role of emigrants ... 297

The plan for a reserve Lithuania, or Dausuva ... 306

The results of Prof. K. Pakštas' expedition to British Honduras
during June-August 1958 ... 313

The tiny Dausuva movement of 1959-1960 ... 320

IV. The second mass emigration during 1990-2020 ... 328

Lithuania and emigrants get acquainted ... 329

One more mass emigration during 1990-2020 ... 341

The concept and project of a "Global Lithuania" ... 352

The *tarybukai* (soviets) and the reaction in Lithuania
to growing emigration ... 359

New directions in emigration ... 368

Will Lithuanians survive? (Instead of conclusions) ... 380

Illustration credits ... 387

Used and recommended literature ... 388

Index of personal names ... 396

Įvadas

Šios knygos atsiradimą lėmė itin skausminga visuomenės reakcija į masinę lietuvių migraciją po 1991 metų. Kone milijonui žmonių pajudėjus į užsienį, neretai imta svarstyti, ar lietuvių tauta išgyvens šią masinės emigracijos bangą, ar neiškilo grėsmė išnykti kaip lietuviams, jei kasmet išvyksta gyventi ir dirbti užsienio šalyse po keliasdešimt tūkstančių mūsų piliečių?

Tuštėjantys miestai, ypač miesteliai, mokyklos, auditorijos formavo tuštėjančios Lietuvos įvaizdį. Tačiau masinė išėivystė nėra tik šių metų padarinys, ji buvo ir anksčiau, tik apie tai turime žinoti iš istorijos, kuri yra svarbi ir šiandienai. Kiekviena lietuvaitė ar lietuvaits, kai tik pasimoko mokykloje, pasiskaito knygučių ir išmoksta bendrauti su suaugusiais, vienaip ar kitaip ima ir sužino, jog labai daug lietuvių gyvena nebūtinai Lietuvoje; jie, pasirodo, it dažnai aptinkami augalai yra pasisėję po daugelį valstybių, kad Jungtinėse Amerikos Valstijose ar Jungtinėje Karalystėje yra miestų, kur gyvena tiek daug lietuvių, jog yra net jų susirinkimų, renginių bei kultūros centrų, muziejų ir archyvų, lietuvių statytų bažnyčių; kad daugelyje įvairių miestų gatvių skamba lietuvių kalba, veikia lietuviškos savaitgalinės mokyklos, vyksta dainų ir šokių šventės, renginiai, skirti svarbiausioms Lietuvos istorijos datoms pažymėti. Ne vienas Lietuvos gyventojas gerokai nustemba aptikęs, kad JAV, Australijoje, Kanadoje, Anglijoje, Airijoje ir kitose šalyse yra lietuvių diasporų su savo turtingomis istorijomis, draugijomis, tradicijomis, kad jie ten gyvena daugiau kaip 100 metų. Ką apie tai pravartu žinoti šiandien, kai dažnai tie patys lietuvaičiai su savo tėveliais stypso oro ir jūrų uostų laukiamosiose salėse, dirščiodami į atvykstančius lėktuvus ir keltus, kuriais sugrįžta į Lietuvą užsienyje gyvenantys ir dirbantys jų dėdės, tetos ir tolimesni giminaičiai, tačiau labai jiems artimi ir todėl laukiami, jų labai pasiilgę.

Jie dar nežino, kaip šie lietuviai atsidūrė užsienyje, kada ir kodėl nukeliavo, kodėl jie iš Lietuvos išvyko ir kodėl jie dar nelabai kedena plunksnas į ją parsiskristi. Apima keistas didelės netekties jausmas,

kad labai daug ką praradome. Ir tada iškyla paprastas klausimas – ar išėivystė yra vien tik praradimas kiekvienam mūsų asmeniškai, o tautai, valstybei?

Atsakant į klausimą kada, kodėl ir kaip plačiai lietuviai pasisėjo pasaulyje, ką tai davė Lietuvai ir ką ji prarado, reikia apžvelgti skirtingų istorinių laikotarpių lietuvių išėivystės ir sugrįžimo procesus. Ne emigracijos istorijos bruožus, o labai gausių minių išvykimo kryptis, intensyvumą, o kas ypač svarbu – kaip tai buvo įvertinta Lietuvoje. Masinės išėivystės ir Lietuvos gyventojų išvykimo vertinimai, taip pat emigrantų ir tėvynės ryšių bei abipusės paramos teikimas yra pagrindinis šios knygos parengimo ir išleidimo tikslas. Kitais žodžiais tariant, labai svarbus mūsų dėmesio bent jau „užkabinimo“ objektas – išėivystė tautos socialinėje ir politinėje sąmonėje 1868–2020 m.

Kai 1989 m. išleidau¹ ir metais vėliau apgyniau dr. disertaciją „Lietuvių emigracija į Šiaurės ir Pietų Amerikos šalis 1868–1940 m.“ (tada dar buvo įprasta, kad daktaro disertacijos privalėjo būti išleistos atskira knyga rusų kalba), 1993 m. knygynuose pasirodė populiari šios knygos versija lietuvių kalba „Lietuvių kolumbai: lietuvių emigracijos istorijos apybraiža“². Atrodė, kad jau apžvelgęs senosios mūsų masinės emigracijos atsiradimą (emigravimo būdai, keliai, traukos centrai, JAV kolonijų susidarymas, kultūrinė, finansinė ir politinė pagalba Lietuvai kuriantis, emigracija 1920–1940 metais, daugiausia į Pietų Amerikos šalis) ir jau nebemiau kada nors sugrįžti prie šios temos. Sugrįžti prireikė, kai 2003 m. reikėjo išplėsti „Lietuvių kolumbų“ versiją apie lietuvių emigraciją, tačiau vien tik į JAV 1868–1950 m. Ji buvo išleista Vilniuje anglų kalba³. Šis darbas primins „Lietuvių kolumbus“, nes nori nenori teko sugrįžti į lietuvių emigracijos pradžia, pasinaudoti įdirbiu archyvuose, taip pat apžvelgti, kas naujo parašyta. Be to, pasirodė ir naujų, kitais aspektais parašytų darbų, kaip antai Lietuvių pasaulio istorijos apžvalga – Egidijaus Aleksandravičiaus knyga „Karklo diegas: Lietuvių pasaulio istorija“⁴. O Juozas Skirius, parašęs vertingų

¹ Альфонсас Эйдинтас, *Литовская эмиграция в страны Северной и Южной Америки в 1868–1940 гг.*, Вильнюс, 1989, 216 с.

² Alfonsas Eidintas, *Lietuvių kolumbai: lietuvių emigracijos istorijos apybraiža*, Vilnius, 1993, 228 p.

³ Alfonsas Eidintas, *Lithuanian Emigration to the United States 1868–1950*, translated by Dr. Thomas Michalski, Vilnius, 2003, 250 p.

⁴ Egidijus Aleksandravičius, *Karklo diegas: Lietuvių pasaulio istorija*, Vilnius, 2013, 632 p.

darbų apie Lietuvos ir JAV diplomatinius santykius, pagilino A. Smetonos ir jį rėmusios Tautininkų sąjungos santykių su JAV lietuviais 1926–1940 metais studijas, detalizavo suartėjimo kelių paieškas⁵. Jau knygos pavadinime aiškėja, kad suartėjimo reikėjo, nes toje istorijoje būta ir nemažo abipusio išsiskyrimo dėl politinių aplinkybių, be to, J. Skirius, eidamas Vincento Liulevičiaus pramintu taku⁶, sukaupęs daugybę kitų faktų, dar parašė atskirą studiją apie visais laikais JAV lietuvių atliktus darbus Lietuvai⁷.

Paminėtose knygose ir kituose darbuose pateiktos fragmentinės ar net išsamios emigracijos istoriografijos apžvalgos – kas, ką ir kaip rašė iki tol, todėl kartoti šiame darbe istoriografijos pasiekimus būtų pernelyg nuobodus ir bevaisis dalykas, nes išvardyti autoriai naudojami viskuo, kas tik buvo iki jų pasirodę, rėmėsi ir savais atrastais šaltiniais, reikalingais jų temai atskleisti. Kadangi, prisipažinkime, kitiems temos istoriografija yra pati neįdomiausia knygos dalis (akademinis jaunimas dažnai visai nekreipia dėmesio į iki jų parašytus darbus, nes jiems jų tyrimas jau iš anksto yra unikalus ir vienintelis), tad daugiau į lietuvių emigracijos istorijos rašymą (istoriografiją) nebesigilinsiu. Istoriografija yra atskiros knygos tema, o antra – šios studijos pabaigoje pridėdau visų svarbiausių tyrimų ir dalies paskelbtų šaltinių sąrašą. Be to, nau-dotus autorių darbus pažymėsiu išnašose.

Paminėjus prof. Egidijaus Aleksandravičiaus pavardę, reikia pabrėžti, kad tai pirmasis, ilgametis VDU Lietuvių išėivijos instituto direktorius, tyrinėtojas. Jo vadovaujamas buvo išugdytas ir suburtas darnus lietuvių išėivystės specialistų būrys, apgintos disertacijos, rengiami doktorantai. Visi jie atlieka migracijos tyrinėjimus, analizuoja lietuvių politinių srovių, kolonijų kultūrinės veiklos reiškinius, išskiria lyderius ir organizatorius. Ir kiti instituto darbuotojai paskelbė vertingų istorinių migracijos procesų, išėivijos politinių srovių, svarbiausių veikėjų biografijų ir kitokių tyrinėjimų. Visų pirma, tai dr. Daiva Dapkutė, dr. Asta Petraitytė-Briedienė, dr. Daiva Kristina Kuzmickaitė ir kiti, tad turime į ką atsiremti, pažvelgti į pačius įvai-

⁵Juozas Skirius, *Lietuvos valdžios ryšiai su JAV lietuviais 1926–1940 metais: suartėjimo kelių paieškos*, Vilnius, 2016, 498 p.

⁶Vincetas Liulevičius, *Amerikos lietuvių ekonominė veikla 1870–1977 m.*, Chicago, 1980; Vincetas Liulevičius, *Išėivijos vaidmuo nepriklausomos Lietuvos atkūrimo darbe*, Chicago, Illinois, 1981.

⁷Juozas Skirius, *JAV lietuvių darbai Lietuvai 1918–2018 metais*, Vilnius, 2018, 558 p.

riausius emigracijos istorijos veikalus ir straipsnius, susipažinti su jų įžvalgomis ir išvadamis. 2000 m. įsteigtas Vytauto Didžiojo universiteto ir Kauno miesto savivaldybės, nuo 2012 m. – Lietuvių išėivijos institutas (LII) – veikia kaip Vytauto Didžiojo universiteto padalinys, kurio bendradarbiai tyrinėja lietuvių diasporos pasaulyje atsiradimo, išėivijos kultūrinės, politinės ir visuomeninės veiklos problemas, išėivijos istoriją. Labai svarbu, kad Lietuvių išėivijos institutas kaupia, tvarko, saugo ir tyrinėja išėivijos veikėjų ir organizacijų archyvus (2019 m. turėjo daugiau kaip 70 fondų), bibliotekas, renka informaciją apie kitus lietuvių išėivijos problemų tyrimo centrus, rankraštynus, kolekcijas. Institutas plėtoja tarpdisciplininius tyrimus ir studijas, rengia temines konferencijas, lietuvių išėivijos istorijos, literatūros seminarus, parodas. LII bendradarbiauja su Pasaulio lietuvių bendruomene, užsienio šalių lietuvių bendruomenėmis, Lietuvių kultūros institutu Vokietijoje, Amerikos lietuvių kultūros archyvu (ALKA) Putname, Prezidento Valdo Adamkaus biblioteka-muziejumi ir leidžia vertingas knygas, straipsnių ir dokumentų rinkinius, tęstinių leidinių seriją „Egzodo archyvas“ (eina nuo 1999 m., iki 2015 m. išėjo 10 tomų), nuo 2006 m. – mokslo žurnalą „Oikos“: lietuvių migracijos ir diasporos studijos (išleisti 29 sąsiuviniai). Šiame žurnale publikuojami svarbiausi išėivijos tyrinėjimai.

Tačiau kelias knygas, parašytas už LII ribų emigracijos istorijos tematika, norisi paminėti. Politinės lietuvių emigracijos vėlesni veiklos aspektai analizuojami Lauryno Jonušausko⁸ tyrinėjime, dvejose Juozo Banionio monografijose⁹ ypač papildoma mums svarbią temą – išėivijos ir Lietuvos sąveiką, kodėl išėivija savo egzistencija ir veikla atliko tokį svarbų vaidmenį netgi okupuotos ir atkirstos nuo laisvojo pasaulio informacinės erdvės lietuvių tautos socialinėje ir politinėje sąmonėje. Pastaruoju metu pasirodė svarbių darbų, papildančių migracijos istorijos politinių veiksmų paletę, ypatingai keliant Lietuvos valstybingumo ar Lietuvos pripažinimo klausimą, informacinių kovų kryptis ir būdus Lietuvą okupavus sovietams, siekiant atkreipti imigracijos šalių dėmesį į Lietuvos problemą, jos sovietinę okupaciją. Šie klausimai ori-

⁸Laurynas Jonušauskas, *Likimo vedami: Lietuvos diplomatinės tarnybos egzilyje veikla 1940–1991*, Vilnius, 2003, 414 p.

⁹Juozas Banionis, *Lietuvos laisvinimas Vakaruose 1940–1975: istorinė apžvalga*, Vilnius, 2010; Juozas Banionis, *Lietuvos laisvės byla Vakaruose, 1975–1990*, Vilnius, 2002.

ginaliai nagrinėti Remigijaus Misiūno knygose¹⁰ ir itin naudingi mūsų darbe keliamų temų išseivijos atminties ir jos atliktų veiksmų tėvynės ir tautos labui analizei išplėsti. Pagaliau R. Misiūno monografijos apie lietuvių senosios ir naujos politinės emigracijos bei Lietuvos diplomatinės tarnybos egzilyje veiklą Lietuvos laisvės ir nepriklausomybės labui 1940–1952 m. atsako į klausimus, kaip ir kokiais būdais išseivija tapo patikima svetimųjų valdomų lietuvių atrama laisvės kovose ir nepriklausomybės siekiuose¹¹.

Šioje knygoje pasistengsime aptarti dvi masinės lietuvių emigracijos bangas, jų atsiradimą ir Lietuvos visuomenės, politikų reakciją į jas. Visa kita – tik iliustracija vienam nepaprastai svarbiam klausimui – kaip emigracijos centrų buvimas veikia dabartinę išseivystę, koks yra tėvynės poveikis išseivijai, kaip tai veikia tautos egzistencinę mintį, kokias iškelia idėjas dėl pačios emigracijos ir jos naudingumo (žalos) tautos ir valstybės raidai. Deja, jau turime du svarbius masinės emigracijos laikotarpius – jie vyko 1868–1915 ir 1990–2020 metais, abiejų reikšmė lietuvių tautos ir valstybės gyvenimui nekelia abejonių.

Kylanti antroji masinės emigracijos iš Lietuvos banga po 1990 m. netrukus sukrėtė visuomenę savo mastu ir skaičiais – tokios didelės išvykties iš Lietuvos dar niekuomet nebūta. Atsirado reikalas peržiūrėti seniau darytas įžvalgas, pergaltoti ir naujai įvertinti, kaip susidarė, kokiomis aplinkybėmis lietuvių telkiniai ir kai ką palyginti su nelengvai surasta ir apdorota Rusijos imperijos laikų archyvine medžiaga (Vilniaus ir Leningrado / Sankt Peterburgo archyvuose), juolab kad lasioti rusų kalba, dažnai ranka rašytų dokumentų jaunosios kartos atstovai tikriausiai nebesiims, bet svarbiausia – išryškinti, ką senosios emigracijos problema pateikė lietuvių visuomenei, ką ji apskritai reiškė Lietuvai, modernios valstybės atkūrimui, jos gyvenimui tada ir šiais laikais, kas įgyta tik emigracijos pastangomis. Be to, šiais laikais atsirado naujų lietuvių imigracijos centrų (Jungtinė Karalystė, Airija, Ispanija, Norvegija, iš dalies Vokietija), kurių tikriausiai dar laukia dideli darbai Lietuvos labui.

¹⁰ Remigijus Misiūnas, *Lietuva pasaulinėje Paryžiaus parodoje 1900 metais*, Vilnius, 2006, 314 p.; Remigijus Misiūnas, *Informacinių kovų kryžkelėse: JAV lietuvių informacinės kovos XIX a. pabaigoje–1922 m.*, Vilnius, 2004, 374 p.; Remigijus Misiūnas, *Didi maža tauta: Lietuvos įvaizdžio kampanija JAV 1919 metais*, Vilnius, 2008, 333 p.

¹¹ Remigijus Misiūnas, *Barakų kultūros knygos: lietuvių DP leidyba 1945–1952*, Vilnius, [2003], 407 p.; Remigijus Misiūnas, *Lietuva prieš LTSR*, d. 1: 1940–1945, antras papildytas leidimas, Vilnius, 2007, 448 p.; Remigijus Misiūnas, *Lietuva prieš LTSR*, d. 2: 1945–1952, Vilnius, 2010, 388 p.

Paskata ir motyvacija apie tai rašyti yra ta, kad atgavus nepriklausomybę emigravo beveik milijonas žmonių ir kad Lietuvoje beliko tik 2,7 mln. gyventojų, vietoj 3,7 mln. Žinoma, galime pasidžiaugti išaugusiomis mūsų galimybėmis, kiekvieno asmens pasirinkimu, kur jam dirbti ir gyventi, laisvai keliauti, bet juk širdies gilumoje kiekvienas jaučiame, kad tokia didelė išvyktis Lietuvai sukuria milžiniškų problemų, nes išvyksta ne tik darbingo amžiaus jaunimas, bet išsiveža ir tūkstančius vaikų, kurių lavinimas vyksta nebe Lietuvoje ir nebe lietuvių kalba bei dvasia, nes joks lietuviškas švietimas užsienio šalyse niekada neapims visų lietuvių išėivių vaikų. Kol dar nėra aiški pačios ES sąranga, kol dorai neišsisiūbavo „Brexito“ padariniai, dėl išvadų niekas neskuba (gal anglai išstums mūsų šalis namo ir tautos egzistencijai niekas nebegrės? – taip mano negausūs optimistai, tikėdamiesi ir dar vienos pagalbos, kad išgalėję daugelyje valstybių antiglobalistiniai nacionalistiniai režimai pirmiausia pasistengs atvykusius į tas šalis imigrantus greitesniais tempais gražinti namo...)

Tačiau tai, kad reemigracija (sugrįžimas namo) vis dar labai vangiai, kelia nerimą ne tik ekonomistams (šalyje jau trūksta darbo jėgos, visuomenė sensta, mažėja vaikų ir jaunimo, užsidaro švietimo ir kultūros įstaigos, nes nebėra kam jose besilankyti, ypač kaimo vietovėse), bet ir demografams, kurie baiminasi, jog emigracijos bangose apskritai nedingtų lietuvių tauta, nes į Lietuvą vis gausiau atvyksta gyventi ir dirbti nelietuvių tautybės asmenų, kurie kada nors gali dramatiškai pakeisti pačios Lietuvos ne tik demografinius, bet ir tautinės, arba etninės, priklausomybės skaičius. Baiminamasi, ar dėl emigracijos neišnyks lietuviai ne tik pasaulyje, bet ir Lietuvoje, kad ir šalyje migracijos bangoms kylant, nebeliks lietuviškai kalbančių žmonių ir beliks tik šalies pavadinimas ir lietuviški vietovardžiai. Migracijos sukeltos problemos tiesiogiai kėsina paliesti svarbiausią Lietuvos valstybės interesą – lietuvių tautos išlikimą¹².

Tokie svarstymai irgi nėra nauji, nes kai tik iš Lietuvos plūstelėdavo emigracijos bangos, kai baugintasi, kad Lietuvoje „liks tik kapai“, kai buvo imta svarstyti, ką daryti, kaip stabdyti emigraciją ar netgi kurti atsarginę Lietuvą, t. y. telkti lietuvius tam tikruose užsienio šalių taškuose (efektingai ir kryptingai kolonizuoti), ar tikrai šiais laikais masinė emigracija jau baigia sudėlioti lietuvių tautos išnykimo situaciją?

¹²*Lietuvos tauta: būklė ir raidos perspektyvos*, sud. Mantas Adomėnas, Arūnas Augustinaitis, Tomas Janeliūnas, Darius Kuolys, Egidijus Motieka, Vilnius, 2007, p. 398.

Masinė emigracija turėjo rezultatą – lietuvių skaičius Lietuvoje mažėjo, o užsienyje atsirado lietuvių imigrantų centrų. Jie svarbūs tuo, kad gyveno ne sau, kad iš jų pradėjo eiti visokeriopa parama Lietuvai. Emigracija į Ameriką ekonominiu, politiniu ir kultūriniu atžvilgiu buvo reikšmingiausia lietuvių tautos gyvenime. Visų pirma, Amerikoje susiformavo kompaktiški lietuvių telkiniai, kurie tapo savotišku pritraukiamuoju magnetu vis naujiems emigrantų būriams. Masinė išėivystė nebuvo vertinama dviprasmiškai, nors ji silpnino lietuvių jėgas ir veiklą gimtinėje, nes JAV lietuviai savo kultūrine ir ekonomine veikla, sutelkti savo pačių sukurtą organizacijų, tapo rimtais padėjėjais tautos siekiuose: būtent iš lietuvių kolonijų gauta ir nuolatos tikėtasi gauti ne tik kultūrinės, ekonominės, bet ir politinės paramos. Tai buvo naujiena XIX a. pabaigos–XX a. pradžios lietuvių visuomenės gyvenime.

Beveik, kiek tik įmanoma, paliksime nuošalyje išėivijos bendruomenių istorinę raidą, organizacijų, politinių srovių ir partijų kovą, laikraštinę polemiką. Tai sričiai priskirčiau sovietmečiu išleistus tyrinėjimus, parašytus iš darbininkų klasės, komunistų partijos ideologinių pozicijų, iškeliant kairiųjų socialistų, vėliau komunistų, vadinamosios „pažangiosios išėivijos“ veiklą, išleistas dešimtis knygų apie atskirus tos srovės veikėjus, jų biografijas ar jų raštų rinktines. Šioje knygoje organizacines, partines, srovių istorijas ir tarpusavio kovas paliesime tik būtiniais atvejais. Nepamirškime, kad žmonės išvyko svetur pirmiausia galvodami, kaip pagerinti savo būvį. Kas jie buvo, kaip keliavo, kaip jiems sekėsi įsikurti ir kas jiems tada labiausiai rūpėjo, kaip jie veikė Lietuvos visuomeninį gyvenimą ir ką davė Lietuvai? Atsakant į šiuos klausimus, svarbu viskas, net išvykstančiųjų nuotaikos, ypač priverstinio pasitraukimo iš tėvynės metu¹³.

Ši knyga, nepretenduojanti tapti dar viena emigracijos istorija, susitelks į vykusią tėvynės ir išėivijos sąveiką, kaip Lietuva reagavo į dvi masines išvyktis ir kitas išėivystės bangas. Svarbiausias klausimas, kurį dar 1929 m. kėlė prof. Kazys Pakštas, kada išėivija ima užtikrinti tautai daugiau erdvės jos dabartinei ir būsimai plėtotei, ar išėivija yra tikras draugas, bendradarbis visuose kultūros, ūkio ir politikos reikaluose, rėmėjo nelaimėse?¹⁴

¹³ Marija Bražienė, „Trauminė atmintis ir jos įveika memuaruose: lietuvių pasitraukimas į Vokietiją Antrojo pasaulinio karo metais“, *Oikos*, 2017, nr. 1–2, p. 175–191.

¹⁴ Kazys Pakštas, *Baltijos respublikų politinė geografija*, perspaudus kn.: *Lietuvos geopolitika*, sud. S. Vaitekūnas, Vilnius, 1991, p. 76.

Archyvinė medžiaga ir statistiniai duomenys tyrinėjant emigracijos ir tėvynės sąveikos istoriją yra svarbūs, nes jie leidžia bent apytikriai nustatyti emigrantų sudėtį, o jei emigracijos ir imigracijos šalių statistika yra informatyvi, galima nemažai sužinoti apie emigrantų lytį, išsilavinimą, amžių, t. y. apytikslių lietuvių potencialą užsienyje. Lietuvių emigrantų analizę sunkino tai, kad Rusijos imperija, nepripažinusi emigracijos, netvarkė jos statistikos (juokingiausia, kad emigracijos ir imigracijos statistikos kurį laiką rimtai nefiksavo ne tik Lietuva, bet ir kitos šalys). Be to, anais laikais lietuviai vyko į užsienį slapta, todėl daugelis jų Rusijos statistiniuose organuose nebuvo registruoti. Rusijos imperija kaupė duomenis apie išduotus užsienio ir įvairius trumpalaikius pasus, taip pat emigrantų duomenis pagal lytį, bet tik nuo XIX a. 7 dešimtmečio vidurio. Nėra duomenų apie emigrantų tautybę, amžių, šeimos padėtį, užsiėmimą, į kokią šalį jie vyko ir iš kokių gubernijų. Tačiau dviejuose Rusijos rajonuose emigrantai buvo registruojami – tai Suomijoje ir lenkų gubernijose, kur 1890 ir 1900 m. tyrimus darė Varšuvos statistikos komitetas. Buvo renkamos žinios apie gyventojų emigraciją, be kita ko, ir apie Suvalkų gubernijos lietuvių emigraciją. Tačiau Suvalkų gubernijos lietuviškų apskričių statistika preciziškai neatspindi visos etnografinės Lietuvos emigracinių reiškinių. Reikšmingi Vilniaus, Kauno ir Suvalkų gubernijų statistikos komitetų kasmetiniai informaciniai leidiniai.

Apie 1923–1940 m. emigraciją daugiausia duomenų pateikia Lietuvos Respublikos statistiniai leidiniai „Lietuvos statistikos metraščiai“. Dalį jų yra aptaręs Vytautas Vileišis¹⁵. Tačiau šie duomenys buvo kaupiami ne kasmet, nevienodai, o iki 1928 m. ir labai fragmentiškai. Nuo 1928 m. statistika kur kas geresnė, ji leidžia daryti tikslesnius 1928–1939 m. emigracijos sudėties apibendrinimus.

Kai kurie statistiniai duomenys daugiausia imami iš imigracijos šalių (šiuo atveju JAV) rinkinių. Tačiau ir ši, anuo metu buvusi geriausia ir išsamiausia imigracijos statistika, taip pat nėra be trūkumų. Visų pirma, į kasmetinius imigracijos tarnybų pranešimus lietuviai kaip atskira tautybė įtraukta tik nuo 1899 m.¹⁶ kartu su latviais. Tiesa, latvių tada imigravo labai mažai. Būdami nevienodos tautinės savimonės, lietu-

¹⁵ Vytautas Vileišis, „Mūsų emigracija 1929 m.“, *Vairas*, Kaunas, 1930, nr. 8, p. 473–477; „Mūsų emigracija“, *Tautos ūkis*, Kaunas, 1931, nr. 2, p. 42–43.

¹⁶ *Annual Report of the Commissioner. General of Immigration for the Fiscal Year ended June 30, 1899–1915*, Washington, DC, 1900–1916.

viai neretai užsirašydavo lenkais (pagal tikybę) ar rusais (pagal valstybę, iš kurios dauguma jų išvyko). JAV gyventojų surašymuose lietuviai atskirai registruoti tik nuo 1910 m., o 1920–1940 m. surašymuose įtraukiama kategorija „Lietuva“, nors tai ne visuomet tapatu lietuviams; vyko ir Lietuvos žydų, kad ir negausi lenkų, vokiečių, rusų emigracija. Beje, metinė imigracija JAV būdavo sumuojama nuo birželio 30 d. iki kitų metų birželio 30 dienos. Be to, dalis lietuvių imigruodavo nelegaliai iš kitų šalių arba legaliai, bet įrašyti į kitų šalių (pavyzdžiui, Didžiosios Britanijos, Kanados) kvotas. Jie į oficialią statistiką taip pat nepateko.

Masinę emigraciją iš Lietuvos vaizdingai iliustruoja Vilniaus, Kauno ir Suvalkų gubernatorių kasmetinės ataskaitos, esančios Rusijos valstybiniame istorijos archyve Sankt Peterburge. Emigracija tose ataskaitose aptariama ne kasmet, tačiau tai yra vienas iš informatyviausių mūsų objekto šaltinių iki Pirmojo pasaulinio karo. Gausi medžiaga apie emigraciją išliko tose caro administracijos įstaigose, kurios kovojo su nelegalia emigracija. Tai dokumentai, sukaupti Vilniaus generalgubernatoriaus kanceliarijos politinio ir bendrojo skyrių, gubernijų žandarų valdybos fonduose, gubernatorių, policijos (apskričių) valdybose. Šie šaltiniai padeda susidaryti apytikrą vaizdą apie emigracijos iš Lietuvos mastą, emigrantų socialinę sudėtį. Duomenų apie 1920–1940 m. emigraciją buvo sukaupta Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos, Užsienio reikalų ministerijos (Lietuvos atstovų pranešimai iš imigracijos šalių ir susirašinėjimas su jais imigrantų klausimais) fonduose. O tai jau visai panašu į dabartinės lietuvių emigracijos statistikos ir kasdienybės šaltinių sąrašą. Tačiau šiame darbe statistikos fragmentai reikalingi tik iliustracijai, palyginimams.

Gausesnių duomenų pateikianti dabartinė Lietuvos ir imigracijos valstybių statistika neduoda atsakymų į visus klausimus, nes tūkstančių išvykstančių ir nelegaliai (neoficialiai) dirbančių imigracijos šalyse ji nefiksuoja. Geriausias pavyzdys – seneliai, gyvenantys imigrantų šeimose ir padedantys auginti anūkus, niekur neregistruoti kaip migrantai. Yra ir kitų kategorijų – sezoniniai darbininkai, laikinai atvykę, kurie taip pat nefiksuojami, jie dirba žemės ūkyje, miškuose, aptarnavimo sferoje. Pabrėšime – statistika tėra tik orientacinė priemonė, padedanti susigaudyti emigrantų lyčių, socialinės kilmės, amžiaus ir kitų klausimų kebeknėje, ji atlieka svarbią iliustratyvinę funkciją.

Šios knygos medžiaga rinkta kelių šalių archyvuose (juos pateiksime išnašose), naudotasi Lietuvos vidaus reikalų ir Užsienio reikalų

ministerijos medžiaga 1919–1940 metų laikotarpiu, spaudos Lietuvoje ir išeivijoje duomenimis apie lietuvių emigracijos mastą, intensyvumą, Lietuvos ir išeivijos ryšius, organizacinius ir politinius kontaktus, tėvynės ir emigracijos sąveiką, taip pat polemistų straipsniais ir įžvalgomis. Autorius, 1993–2017 m. dirbdamas Lietuvos diplomatinėje tarnyboje, išsamiai susipažino su JAV, Kanados, Izraelio, Norvegijos ir Graikijos lietuvių gyvenimu bei jų visuomenine veikla. Dauguma ikikarinės Lietuvos Respublikos periodinių leidinių skirdavo net atskiras skiltis emigracijos reikalams, o 1937 m. Kaune buvo pradėtas leisti specialus žurnalas „Pasaulio lietuvis“. Vertingos medžiagos paskelbė lietuvių spauda, laikraščiai. Savarankiškas šaltinis – atsiminimai, dalis jų yra rankraštynuose, kita dalis – jau publikuota periodikoje ar atskirais leidiniais Lietuvoje bei užsienyje.

Siekdami išvengti painiavos, senųjų dokumentų iš Rusijos imperijos valdymo laikotarpio datų nekeičiame, jos paliktos kaip yra dokumentuose.

O dabartinės emigracijos statistiką autorius, kaip ir kiekvienas smalsus skaitytojas, rado Lietuvos statistikos departamento (LSD) leidiniuose, tarp jų – 2018 m. parengtame e. leidinyje „Lietuvos gyventojų tarptautinė migracija 2017“, „Demografijos metraštis 2017“ ir 2019 m. – „Lietuvos gyventojai“ (2019 m. leidimas). Šitai pridėdu, jei skaitytojas – statistikos smaguriautojas – sumanytų dar labiau įsigilinti į lietuvių migracijos skaičius. Juk visko į vieną knygą nesudėsi net ir labiausiai to norėdamas. Statistikos duomenis autoriui padėjo pateikti Lietuvos statistikos departamento Demografinės ir migracijos statistikos skyriaus patarėja Danguolė Svidlerienė, todėl jai nuoširdi padėka. Apie dabartinius lietuvių telkinius užsienio šalyse medžiagos pateikė Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerija, Užsienio lietuvių departamentas, už tai dėkojame departamento direktoriui Marijui Gudynui ir jo kolegei Laurai Dilytei-Butkienei.

Suprantama, pati didžiausia padėka knygos recenzentams ir geranoriškiems patarėjams – produktyviems istorikams dr. Daivai Dapkutei, dr. Mindaugui Tamošaičiui, ypatinga padėka redaktorei Irenai Štikonaitei, dailininkui Albertui Brogai, Mokslo ir enciklopedijų leidybos centro darbuotojams Dariui Šimkūnui, Laimai Gelčiūtei, gerbiamiems Irenai Stankevičienei, Rimantui Kareckui ir, žinoma, bičiuliams, materialiai parėmusiems šios knygos išleidimą.